

**თავი VI. დემოკრატიული მოქრობის აღმავლობა
თურქეთში მორე მსოფლიო ომის შემდეგ - ტრუმენის
დოქტრინა და მარშალის გეგმა**

მორე მსოფლიო ომის შედეგად მსოფლიოში ძირეულად შეიცვალა საერთაშორისო ვითარება: შეიქმნა სოციალისტური ბანაკი; აზიისა და აფრიკის ქვეყნებში დაიწყო ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრობა; გაძლიერდა კოლონიური სისტემის დაშლა და სხვა.

მსოფლიო ომის დამთავრებისათვის თურქეთის მთავრობის პოლიტიკა ჩიხში მოექცა. მიუხედავად იმისა, რომ თურქეთს არანაირი მონაწილეობა არ მიუღია ამ ომში.

თურქეთს ომის დროს მილიონი ჯარისკაცი ჰყავდა მობილიზირებული, რამაც უარყოფითად იმოქმედა სახელმწიფო ბიუჯეტზე და სოფლის მეურნეობაზე.

განსაკუთრებით მძიმე მდგომარეობაში აღმოჩნდა გლეხობა, რომელთა დიდი ნაწილი უმინაწყო იყო.

1945 წლის 11 ივნისს თურქეთის მეჯლისმა გლეხების დასაწყნარებლად მიიღო კანონი - „მინის რეფორმის შესახებ“, რომლის მიზანი იყო: ქვეყნის მთელი მიწები იყოს მუდმივად დამუშავებული.

მძიმე ვითარების ფონზე, მმართველმა სახალხო-რესპუბლიკურმა პარტიამ თურქეთში დაკარგა მასების ნდობა. პროგრესული ძალები მოითხოვდნენ ანტიხალხური კანონების გაუქმებას და ქვეყანაში დემოკრატიული რეფორმების გატარებას.

სახალხო-რესპუბლიკური პარტიის წევრთა ნაწილი გმობდა მთავრობის პოლიტიკას და მოითხოვდა რეფორმების გატარებას.

1945 წლის 7 ივნისს ოთხმა დეპუტატმა - ჯელალ ბაიარმა, ადნან მენდერესმა, ფუად ქოფრულუმ და რეფიკ ქორალთანიმ პარლამენტში შეიტანა წინადადებათა პაკეტი ქვეყანაში დემოკრატიული გარდაქმნების შესახებ.

ისინი მოითხოვდნენ:

1. მეჯლისზე არაფორმალური, არამედ საქმიანი კონტროლის დანერგებას;

2. მოქალაქეებს უნდა მისცემოდათ საშუალება თავისუფლად ესარგებლათ კონსტიტუციაში ჩანერილი თავისუფლებითა და პოლიტიკური უფლებებით;

3. პარტიის მთელი საქმიანობა უნდა გარდაქმნილიყო აღნიშნული პირობების შესაბამისად.

პარლამენტმა უარყო ოპოზიციის ეს წინადადება.

სახალხო-რასპუბლიკური პარტიის ხელმძღვანელობამ პარტიიდან გარიცხა: ჯელალ ბაიარი, ადნან მენდერესი, ფუად ქოფრულუმი და რეფიკ ქორალთანი.

მმართველი პარტია იძულებული შეიქმნა წასულიყო დათმობაზე და ერთპარტიული მმართველობიდან მრავალპარტიულ ფორმაზე გადასულიყო.

1945 წლის 1 ნოემბერს პრეზიდენტმა ისმეთ ინონუმ მეჯლისში გამოსვლისას განაცხადა: „ჩვენი ერთადერთი ნაკლია ოპოზიციური პარტიების არარსებობა“.

1946 წლის დასაწყისიდან ქვეყანაში დაიწყო პოლიტიკური პარტიების დაარსება.

1946 წლის 7 იანვარს ჯელალ ბაიარმა დაარსა თურქეთის დემოკრატიული პარტია.

დემოკრატიული პარტია გამოხატავდა მსხვილი ბურჟუაზიისა და მინათმფლობელების ინტერესებს და მჭიდროდ იყო დაკავშირებული უცხოეთის კაპიტალთან. მალე თურქეთის პოლიტიკურ ცხოვრებაში მნიშვნელოვანი ადგილი დაიკავა ამ პარტიამ.

დემოკრატიული პარტიის დაარსებამ დასაბამი მისცა თურქეთის პოლიტიკური ისტორიის ახალ პერიოდს – მრავალპარტიული სისტემის შემოღებას;

დემოკრატიული პარტიის დაარსების შემდეგ, სწრაფად დაიწყო ახალი პარტიების შექმნა. დაარსდა:

1. 1946 წლის თებერვალში – სოციალისტური სამართლიანობის პარტია;

2. 1946 წლის მარტში - ლიბერალურ-დემოკრატიული პარტია;

3. 1946 წლის აპრილში - თურქეთის სოციალ-დემოკრატიული პარტია;

4. 1946 წლის მაისში - მუშათა პარტია. თურქეთის სოციალისტური პარტია;

5. 1946 წლის ივნისში – მუშათა და გლეხთა პარტია;

6. 1946 წლის ივნისში – თურქეთის მუშურ-გლეხური პარტია;

7. 1946 წლის ივნისში – თურქეთის სოციალისტური მუშურ-გლეხური პარტია;

8. 1946 წლის ივლისში – ისლამის დაცვის პარტია;

9. 1948 წლის აგვისტოში თავისუფალი-დემოკრატიული პარტია.

ქვეყანაში ძლიერდებოდა სახალხო-რესპუბლიკური პარტიის მიმართ კრიტიკა. ასეთ ვითარებაში პარტიის ხელმძღვანელობამ გადაწყვიტა ვადაზე ადრე ჩაეტარებინა არჩევნები და ამ გზით შეენარჩუნებინა ხელესუფლება.

1946 წლის ივლისში თურქეთში ჩატარდა პარლამენტის (მეჯლისის) ვადამდელი არჩევნები. არჩევნების შედეგად: სახალხო - რესპუბლიკურმა პარტიამ მიიღო 391 ადგილი. დემოკრატიულმა პარტიამ – 62. დამოუკიდებლობა - 12. სხვა პარტიებმა ვერ მიიღეს ვერცერთი ადგილი.

მართალია, არჩევნებში გაიმარჯვა სახალხო-რესპუბლიკურმა პარტიამ, მაგრამ მმართველი პარტიის წინააღმდეგ ქვეყანაში შეიქმნა სერიოზული ოპოზიცია.

1946 წლის 5 აგვისტოს გაიხსნა ახალად არჩეული მეჯლისის პირველი სხდომა. მეჯლისმა პრეზიდენტად კვლავ აირჩია ისმეთ ინონუ. მეჯლისის თავმჯდომარე გახდა გადამდგარი გენერალი ქიაზიმ ყარაბექირი. პრემიერ-მინისტრი კი რეჯეფ ფეჩირი.

ახალი მთავრობა თავისი შემადგენლობით რეაქციული იყო. მან ქვეყანაში სამხედრო-პოლიტიკური რეჟიმის განმტკიცებისა და დემოკრატიული მოძრაობის ჩახშობის კურსი აიღო.

1946 წლის სექტემბერში, მთავრობამ მოახდინა თურქული ლირის დევალვაცია. თურქული ლირის კურსი ორჯერ შემცირ-

და დოლართან შედარებით. სათანადოდ შეიცვალა ლირის კურსი სხვა უცხოეთის ვალუტებთან შედარებით.

1946 წელს თურქეთის მეჯლისმა ექვსი თვით გააგრძელა საგანგებო მდგომარეობა: სტამბოლის, ედირნეს, თეკირდალის, ჩანაკალესა და კოჯაელის ვილაეთებში.

1946 წლის დეკემბერში, ამავე ვილაეთებში სამხედრო ხელისუფლებამ აკრძალა თურქეთის სოციალისტური პარტიების საქმიანობა.

დაიხურა დემოკრატიული გაზეთები და დაპატიმრებულ იქნა მოძრაობის აქტივისტები.

1947 წლის თებერვალში მეჯლისმა მიიღო კანონი პროფკავშირების შესახებ, რომლითაც პროფკავშირებს აკრძალათ პოლიტიკური საქმიანობა და მათზე დაწესდა სახელმწიფო კონტროლი.

1947 წლის აგვისტოში გადადგა რეჯეფ ფეკერის მთავრობა და ახალი პრემიერ-მინისტრი გახდა ჰასან საკა.

1947 წლის ნოემბერ - დეკემბერში ჩატარდა თურქეთის სახალხო-რესპუბლიკური პარტიის VII ყრილობა, რომელზეც სიტყვით გამოვიდა პრეზიდენტი ისმეთ ინონუ.

ყრილობაზე პრეზიდენტმა განაცხადა, რომ საჭირო იყო ბურჟუაზიულ პარტიებთან საერთო ენის გამონახვა და „კომუნისტური საფრთხის წინააღმდეგ განსაკუთრებული ზომის მიღება“.

ამ მიზნით, ათი დეპუტატის შემადგენლობით შეიქმნა კომისია, რომელსაც სათავეში ჩაუდგა იალჩინი.

„იალჩინის კომისიის“ რჩევით, მთავრობამ სტამბოლში დაითხოვა უმაღლეს სკოლებში მოქმედი დემოკრატიული საზოგადოებები.

ამავე დროს მთავრობამ დაიწყო ახალგაზრდა რეაქციული საზოგადოების საქმიანობის შესწავლა.

1948 წელს მთავრობამ აღადგინა სკოლებში რელიგიის სწავლება, როგორც ფაკულტატიური საგნისა. ეს იყო ლაიციზმის პრინციპებიდან უკან დახვევის პირველი ნაბიჯი.

1948 წლის გაზაფხულზე, თურქეთის რექციული ძალების მიერ მოკლული იქნა პროგრესული მწერალი და ქვეყნის დიდი პატრიოტი საბაჰათინ ალი.

1948 წელს დაიწყო სასამართლო პროცესი ანკარის უნივერსიტეტის პროფესორ - მასწავლებლებისა და სტუდენტებისა, რომლებსაც ბრალს სდებდნენ „კომუნისტური იდეების პროპაგანდაში“. სასამართლო პროცესზე გამოიჩინა, რომ მათი „დანაშაული“ ის იყო, რომ ისინი იზიარებდნენ პროგრესულ იდეებს მეცნიერებაში.

1948 წლის ზაფხულში მეჯლისის დეპუტატების ერთი ნაწილი, მარშალ მუსტაფა ფევზი ჩაკმაკის მეთაურობით, გამოეყო დემოკრატიულ პარტიას და ივნისში დააარსა ე.წ. ნაციონალური პარტია.

მეორე მსოფლიო ომიში გერმანიის დამარცხების შემდეგ, თურქეთის მთავრობამ საგარეო პოლიტიკა მიმართა ინგლისისაკენ.

თურქეთი ინგლისთან დაკავშირებული იყო 1939 წლის ხელშეკრულებით და ის თავის მხრივ არ აპირებდა პოზიციების დათმობას, მაგრამ მალევე დარწმუნდა, რომ მას აღარ შეეძლო საკუთარი ძალებით ამის განხორციელება.

1947 წლის თებერვალში ვაშინგტონში ინგლისის ელჩმა აცნობა აშშ-ის მთავრობას, რომ ინგლისს აღარ შეეძლო აღმოეჩინა თურქეთისათვის სამხედრო და ფინანსური დახმარება, რომელიც გათვალისწინებული იყო 1939 წლის 18 ოქტომბრის ინგლის-თურქეთის ხელშეკრულებით.

ეს იყო თავის პოზიციაზე ინგლისის იძულებითი უარი, რომელიც მას ეკავა თურქეთში მეორე მსოფლიო ომის დროს და ომის დამთავრების პირველ წლებში.

თურქეთში ტრუმენის დოქტრინის გამოცხადებამდე, გადამწყვეტი პოზიციები კვლავ ინგლისელების ხელში რჩებოდა.

ინგლისის პოზიციების შესუსტება კარგად გამოიყენა აშშ-მა, რომელმაც გადაწყვიტა „შეევსო ვაკუუმი“ და ინგლისის ადგილი დაიჭირა.

თურქეთის მთავრობამ წინააღმდეგობის განევის ნაცვლად თავისი პოლიტიკით ყოველმხრივ შეუწყო ხელი ამ აგრესიული ზრახვების განხორციელებას.

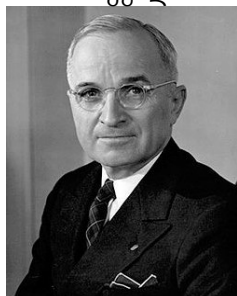
თურქეთის ხელისუფლების გულის მოსაგებად აშშ-ის მთავრობამ თურქეთს აღუთქვა მეგობრული დახმარება ფინანსური სიძნელების დაძლევაში.

• **„ტრუმენის დოქტრინა“ და „მარშალის გეგმა“**

თურქეთის მთავრობამ, რომელმაც ვერ გაართვა თავი ეკონომიკურ სიძნელებსა და ფინანსურ ქაოსს, 1947 წლის მარტში ოფიციალურად მიმართა აშშ-ის მთავრობას გაენია ფინანსური დახმარება.

ვაშინგტონში კეთილგანწყობილად შეხვდნენ თურქეთის მთავრობის თხოვნას სესხის მიცემის შესახებ.

1947 წლის 12 მარტს აშშ -ის პრეზიდენტმა ჰარი ტრუმენმა სპეციალური მიმართვა გაუგზავნა კონგრესს (მას შემდეგ ამ მიმართვას „ტრუმენის დოქტრინა უწოდეს“), რომლითაც თხოვდა მას, თურქეთისა და საბერძნეთისათვის დახმარების გასანევიად გამოეყო 400 მილიონი დოლარი.

ჰარი ტრუმენი

ამავე დროს ტრუმენი ითხოვდა გაეგზავნა ამ ქვეყნებში სამოქალაქო და სამხედრო პირები მათი შეიარაღებული ძალების გასანვრთნელად და „ფინანსურ და მატერიალურ დახმარებაზე კონტროლის გასანევიად“.

ტრუმენის მიმართვა 1947 წლის მაისში მოიწონა კონგრესმა და მას ოფიციალური კანონის სახე მისცა. იგი მომდევნო პერიოდში საფუძვლად დაედო აშშ-ის პოლიტიკას ახლო და შუა აღმოსავლეთში.

ამით დაიწყო თურქეთის ჩაბმა აშშ-ის მიერ მსოფლიოს ამ ნაწილში შექმნილ სამხედრო ბლოკებში.

1947 წლის 12 ივლისს ხელი მოაწერეს თურქეთ-ამერიკის შეთანხმებას, რომლითაც, „ტრუმენის დოქტრინის“ შესაბამისად თურქეთს ეძლეოდა სამხედრო დახმარება 100 მილიონი დოლარის ოდენობით.

გამოყოფილი თანხიდან, 100 მილიონიდან 90 მილიონი უნდა მოხმარებოდა თურქეთის არმიის რეორგანიზაციას, დანარჩენი სამხედრო მრეწველობის რეკონსტრუქციასა და სამხედრო გზების მშენებლობას.

1948 წლის ივლისში, თურქეთის მთავრობამ, ჰასან საკას მეთაურობით, ხელი მოაწერა შეთანხმებას აშშ-თან, როლითაც მას ეძლეოდა ეკონომიკური დახმარება „მარშლის გეგმის“ ჩარჩოებში.

ჯორჯ მარშალი

„მარშლის გეგმის“ მოქმედების პერიოდში (1948-1953 წწ.), თურქეთმა ერთ მილიარდზე მეტი სესხი მიიღო. აქედან უდიდესი ნაწილი სამხედრო მიზნებს მოხმარდა.

1949 წლის დეკემბერში აშშ-თურქეთს შორის ხელი მოეწერა შეთანხმებას კულტურული თანამშრომლობის შესახებ, რამაც ხელი შეუწყო ამ ქვეყნებს შორის კულტურული ურთიერთობის გაფართოებას.

ამის გამო, მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ, თურქეთს საბჭოთა კავშირის მიმართ არაკეთილმეზობლური პოზიცია ეკავა.

თურქეთი ყოველნაირად ცდილობდა დაეძაბა ურთიერთობა საბჭოთა კავშირთან: არღვევდა შავი ზღვის სრუტეების „მონტრეს კონვენციას“, ეწეოდა ანტისაბჭოთა და პანთურქისტულ პროპაგანდას, კავკასიის საზღვართან თავი მოუყარა ერთმილიონიან არმიას და სხვა.

1945 წლის 19 მარტს საბჭოთა კავშირის საგარეო საქმეთა მინისტრმა ვ. მ. მოლოტოვმა მოსკოვში თურქეთის ელჩს განუცხადა, რომ საბჭოთა კავშირს სურვილი ჰქონდა მოეხდინა 1925 წლის 17 დეკემბრის ხელშეკრულების დენონსაცია მეგობრობისა და ნეიტრალიტეტის შესახებ.

ამავე დროს, საბჭოთა კავშირმა საქართველოსა და სომხეთის რესპუბლიკების სახელით თურქეთს ტერიტორიული პრეტენზიები წაუყენა.

ამ ფაქტმა კიდევ უფრო მეტად დააჩქარა თურქეთის დაახლოება დასავლეთის სხელმწიფოებთან, განსაკუთრებით კი ამერიკის შეერთებულ შტატებთან.

• **შავი ზღვის სრუტეების საკითხი**

მეორე მსოფლიო ომის დროს თურქეთი არღვევდა მონტრეს კონვენციას და ვერ უზრუნველყოფდა შავ ზღვაზე საბჭოთა კავშირის უსაფრთხოებას.

1945 წლის ივლის-აგვისტოში პოცდამის კონფერენციაზე სამი სახელმწიფოს (ინგლისი, აშშ და საბჭოთა კავშირი) მეთაურებმა მიიღეს დადგენილება, რომ მონტრეს კონვენცია, სრუტეების რეჟიმის შესახებ, მოითხოვდა გადასინჯვას.

1946 წლის 7 აგვისტოს საბჭოთა კავშირმა თურქეთის მთავრობას გაუგზავნა ნოტა შავი ზღვის სრუტეების გამო, სადაც იძლეოდა შემდეგ მოთხოვნებს:

1) სტრუტეები მუდამ ღია უნდა იყოს ყველა ქვეყნის სავაჭრო გემების გასასვლელად;

2) სტრუტეები მუდამ ღია უნდა იყოს შავი ზღვის სახელმწიფოების სამხედრო გემების გასასვლელად;

3) სრუტეებით გავლა არა შავი ზღვის სახელმწიფოთა სამხედრო გემებისათვის დაუშვებელია, საგანგებოდ გათვალისწინებულ შემთხვევათა გარდა;

4) თურქეთი და საბჭოთა კავშირი, როგორც ყველაზე უფრო დაინტერესებული სახელმწიფოები და რომელთაც უნარი აქვთ უზრუნველყონ სავაჭრო ნაოსნობის თავისუფლება და სრუტეების უშიშროება, ერთობლივი საშუალებებით აწყობენ სრუტეების დაცვას სხვა სახელმწიფოების მიერ შავი ზღვის სახელმწიფოებისათვის მტრული მიზნებით სრუტეების თავიდან ასაცილებლად.

თურქეთის მთავრობა საპასუხო ნოტაში დათანხმდა პირველი სამი მუხლის მიღებაზე, მაგრამ წინააღმდეგი წავიდა მეოთხე მუხლის მიღებაზე, რომელსაც დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა შავიზღვისპირა სახელმწიფოების ინტერესებისათვის. მაგრამ, თურქეთსა და საბჭოთა კავშირს შორის ვითარების დაძაბ-

ვასთან ერთად შავი ზღვის სრუტეების საკითხთან დაკავშირებით ახალი კონფერენციის მოწვევა ველარ მოხერხდა.

1982 წელს თურქეთის მთავრობამ, მონტრეს კონვენციის მონაწილე სახელმწიფოებთან შეუთანხმებლად, შეიმუშავა სტამბოლის რეგლამენტი, რომელიც ვრცელდება სრუტეების მთელ ზონაზე, ხოლო 1994 წელს დაწესდა – სრუტეებზე ნაოსნობის ცალმხრივი რეგლამენტი.

1998 წლის ნოემბერში თურქეთის მთავრობამ გამოაქვეყნა სრუტეებში ნაოსნობის თურქული რეგლამენტის ახალი რედაქცია. ამიერიდან სრუტეებით სარგებლობა წარმოებს საერთაშორისო ორგანიზაციების მიერ რეკომენდირებული შენიშვნების გათვალისწინებით.

50-იანი წლების ბოლოს თურქეთის საგარეო და საშინაო პოლიტიკაში შეინიშნებოდა მნიშვნელოვანი ცვლილებები, რამაც მკვეთრი ასახვა ჰპოვა 60-იანი წლების თურქეთის ცხოვრებაში.

საკონტროლო კითხვები:

- 1) დაახასიათეთ, რამ განაპირობა დემოკრატიული მოძრაობის აღმავლობა თურქეთში;
- 2) ახსენით, რა ადგილს იკავებს მრავალპარტიული სისტემის ჩამოყალიბება თურქეთში;
- 3) რა როლი უჭირავს მარშლის გემას და ტრუმენის დოქტრინას თურქეთის საგარეო პოლიტიკაში;
- 4) ახსენით, თურქეთის საგარეო პოლიტიკა 1945-1949 წლებში.

პრაქტიკული დავალება:

გააანალიზეთ თურქეთის საშინაო და საგარეო პოლიტიკის ძირითადი საკითხები 1945-1949 წლებში.

გამოყენებული ლიტერატურა და ვებგვერდები:

1. სვანიძე მ., თურქეთის ისტორია, (1923-2000). ტ. III, თბილისი, 2005.

2. ბატიაშვილი ზ., არმიის ადგილი და როლი თურქეთის რეს-
პუბლიკაში (1923-2000 წლებში), თბილისი, 2003. საკანდი-
დატო დისერტაცია.
3. ბატიაშვილი ზ., თურქეთის შეიარაღებული ძალები, თბილი-
სი, 2000.
4. მაკარაძე ე., თანამედროვე თურქეთის აქტუალური საკით-
ხები, ბათუმი, 2000.
5. Гасратян М. А., Орешкова С. Ф., Петросян Ю. А. Очерки
истории Турции. Москва, 1983.
6. Данилов В.И., Политическая борьба в Турции. Москва, Наука,
1985.
7. Иванова И.И., Ислам в политической жизни Турции (1950-
1980)// Зарубежный Восток: религиозные традиции и
современность. Москва, Наука, 1983.
8. Миллер А. Ф., Турция: актуальные проблемы новой и
новейшей истории. ,Москва, 1983.
9. Новейшая история стран Азии и Африки XX век. Часть 3. 1945-
2000. Под . редакцией А.М.Родригеса. Москва, 2001.
10. Новейшая история Турции, Москва, 1968.
11. Шемсудинов А.М., Турецкая Республика, краткая очерк (1923-
1961), Москва, 1962.